

Trusler mot Norden i historisk perspektiv inntil utbruddet av 2. verdenskrig

Av oberstløytnant Eystein Fjærli

INNLEDNING

Truslene mot Norden pr. 1939 bør sees på bakgrunn av fortiden. Fra å ligge i en av verdens utkanter — også når det gjelder «den store politikk» og «den store strategi», er Norden i vår tid (1980) blitt et av verdensstrategiens viktigste områder. Det har skjedd gradvis og tatt flere århundre, med en viss akselerasjon i dette århundre.

I denne oversikt vil bare utviklingen frem til krigsutbruddet i 1939 bli tatt med. Senere vil utviklingen frem til 1980 bli søkt fremstilt.

De historiske trusler mot Norden før 1. verdenskrig

I vikingetiden var de skandinaviske folk (daner, sviar og nordmenn) en trussel mot nabofolkene i øst og vest, men ikke mot syd — mot Tyskland. Det forekom ingen vikingetog inn i Tyskland. Tvertimot — alt i slutten av vikingetiden kommer en manifestasjon av en tysk trusel mot Norden: I en kort krig i 974 mellom den tyske keiser Otto II — og den danske konge Harald Blåtann, demonstrerte keiseren sin store overmakt ved å ta det danske forsvarsverk i syd — Daneverk. (Dette til tross for at Harald fikk hjelp fra nordmenn!) Men

keiseren nøyde seg med demonstrasjonen, og forlot området etter kort tid.

Senere i middelalderen oppsto en tysk trusel mot Norden gjennom den tyske Hansas handels ekspansjon, som skjedde beskyttet av sjø- og landstridskrefter. I Vest var det ingen trusler. I Øst gikk trykket fremdeles (som i vikingetiden) lenge fra Norden mot Øst. Sverige kom tidlig opp i en konfrontasjon med russerne og var et helt årtusen den offensive og sterkeste part — helt til Karl XII ble slått ved Poltava i 1709. Fra da av levde Sverige — som da inkluderte Finland — under trykk fra Russland, og det var Finland det gikk ut over. Det bør her merkes at årsaken til Russlands fremtreden mot Østersjøen i nord (Finskebukta) var behovet for adgang til dette hav.

Etter Poltava anla Peter den Store St. Petersburg. Det bør også merkes at russerne — først gjennom Novgorod-riket, og senere gjennom Tsarriket — ganske tidlig (faktisk alt i middelalderen) viste seg i Nordishavet, hvor de støtte på nordmennene.

Men Norden — og særlig Norge — lå i utkanten av Europa. Etter at Sverige opphørte å være stormakt, ble det nordiske område ikke trukket inn i de store europeiske kriger før under Napoleons-krigene.

Under disse kriger oppsto det trusler fra såvel syd som vest og øst mot Norden.

Etter at Napoleon hadde slått koalisjonen mellom Østerrike, Preussen og Russland i 1805—1807, ble et fransk korps (under marskalk Bernadotte) forlagt til Hamburg-området, og var en trusel mot Danmark. Engelskmennene, som var redd for at dette skulle resultere i at Napoleon fikk tak i den store dansk-norske flåte, angrep i 1807 København og tok flåten. Deretter ble det krig mellom England og Danmark—Norge med stadige engelske sjøstridskrefter på ferde i dansk-norske farvann, i blokadehensikt.

I 1807 kom så freden/avtalen mellom Napoleon og Alexander I i Tilsit, hvor tsaren fikk frie hender til å ta Finland. Dette øket også den russiske aktiviteten ved Nordishavet.

Alt under Napoleons-krigene ser vi alstå det truselmønster mot Norden som vi har idag. En ekspansiv — offensiv trusel fra øst og syd, med mottrekk i defensiv hensikt fra Vest. I 1864 kom så den tyske erobring av Syd-Jylland (Schleswig-Holstein) som danskene ingen sjanse hadde til å motstå. Men som i 974 nøyde tyskerne seg med å sikre seg bare en del av Jylland. Det ga imidlertid det nye tyske keiserriket mulighet for å lage den strategisk meget viktige «Kielerkanal» mellom

Østersjøen og Nordsjøen. (Det riktige navn er «Der Nord-Ostseekanal», opprinnelig «Kaiser Wilhelm-kanal»)

Truselen mot Norden under 1. verdenskrig

Hovedårsaken til 1. verdenskrig var at det nye samlede tyske keiserriket representerte en etnisk, økonomisk og militær kraft som følte som en trusel av de gamle europeiske stormakter. Samtidig representerte det overbefolkede Tyskland en «sprengkraft». For Storbritannias vedkommende var det særlig det forhold at Tyskland bygget opp en sterk krigsflåte som ble følt som — og var — en trusel. Denne flåten som kunne operere både i Nordsjøen og Østersjøen, hadde kort aksjonsradius, men var til gjengjeld meget sterkt pansret og bestyket. De enkelte skips kampkraft oversteg de tilsvarende britiske skip som var bygget for operasjoner på verdenshavene og derfor hadde mindre pansring og bestykning enn de tyske. Til tross for den britiske flåtes tallmessige overlegenhet var den tyske flåte derfor en trusel. Norges sydvest-kyst lå innenfor den tyske flåtes operasjonsfelt. Da krigen mellom Tyskland og Østerrike på den ene side og Russland—Frankrike—Storbritannia på den andre side, brøt ut, var britiske skip derfor straks ute for å prøve det norske nøytralitetsvern. Det viste at britene fryktet et mulig tysk fremstøt for å sikre seg støttepunkter på Norskekysten. Da krigen trakk ut, ble sjøkrigen avgjørende. Tilførselen av ressurser fra USA og andre oversjøiske områder, ville tippe vektskålen. Norge kom da sterkt inn i «den store strategi» av følgende grunner:

1. Storbritannia etablerte en blokadé av Tyskland mellom Skottland og Rogaland. Selv om norsk territorialfarvann ikke ble brukt, var Norge dermed alltid svært nær å bli trukket inn i krigshandlinger.
2. Tyskland forsøkte å blokere Storbritannia gjennom sin store ubåtflåte. Men den led store tap fordi den hadde for få baser å operere fra. Baser i Norge ville kunne rette på det. Og dette begynte den tyske marine derfor å planlegge.
3. Den norske handelsflåte seilte for Storbritannia og norske skip ble senket av tyske ubåter. Dette var jo en krigshandling.
4. Tyskernes handelsskip brukte Norskeleden for å omgå den britiske blokadé. Dette ville britene ha stan- set.

Som følge av alt dette, la begge parter planer for å sette seg fast i Norge. Når landet likevel unngikk å bli trukket inn i krigen for alvor, var grunnene:

1. Tyskland fikk ikke det sjøherredømme av Skagerak som var nødvendig for å lande styrker i Norge. Den tyske flåte ble slått av den britiske «Home Fleet» i Skagerak i 1916.
2. Britene fikk Norge til frivillig å sperre leden for tyske handelsskip, samtidig som den norske handelsflåte fortsatt seilte for Storbritannia. Men begge lands admiral- og generalstab tok vare på de planer som var lagt for å sette seg fast i Norge.

Det andre land i Norden som ble trukket inn i den store strategi, var Finland. De krefter i Finland som ville frigjøre landet fra Russland søkte å utnytte den store krig i dette øyemed. Det måtte skje med tysk hjelp. Et finsk korps av

frivillige ble utdannet i Tyskland i dette øyemed. Da den russiske revolusjonen kom, var det meningen å løsrive Finland og gjøre det til et kongedømme, i allianse med Tyskland med en tysk prins som konge. Et tysk korps ble sendt til Finland for å kjempe sammen med de «hvite» finske styrker. Da Tyskland kapitulerte, falt dette arrangement ut og det tyske korps forlot Finland. Da var «det røde» Finland slått, og den uavhengige finske republikken ble etablert. Det meste av innsatsen for å slå de «røde» finske og de russiske styrker ble gjort av de «hvite» finske styrker, og deres sjef, general Mannerheim mislikte sterkt den tyske innblanding. Hensikten fra tysk side var selvsagt å nytte finsk territorium for å angripe St. Petersburg (nå Leningrad), flåtebasen Kronstadt og Murmansk-banen. Dette gikk selvsagt ikke ubemerket fra den nye politiske ledelse i Russland (Sovjet-Samveldet).

Den antatte trusel mot Norden pr. 1939

Den storkrig som brøt ut i 1939, var en fortsettelse av den krig som ble avsluttet i 1918. Hovedgrunnen til den var at Tyskland under Hitler igjen var blitt den sterkeste økonomiske og militære makt i Europa, med en aggressiv politisk ideologi, som ble næret av det tallrike tyske folks behov for «livsrom» (Lebensraum).

Da Hitler var kommet til makten, og det ble mer og mer klart at det var en stadig voksende fare for en europeisk storkrig, ble mange sjø- og landmilitære planer igjen aktuelle. For Nordens vedkommende gjaldt det Storbritannias og Tysklands gamle planer om å sette seg fast i Norge. For

Sovjet-Samveldet gjaldt det først og fremst planene om sikring av Finskebukta og Leningrad. Men for Sovjets vedkommende var det også nå et offensivt moment — nemlig å komme frem til verdenshavene gjennom Nordishavet. Dette er Sovjets eneste veg ut til Atlanterhavet. Sovjet hadde bygget ut byen *Murmansk* til en storhavn, men det var behov for flere. Et helt nytt strategisk forhold var Tysklands behov for leveranser av strategiske råvarer fra Norden — først og fremst svensk jernmalm fra Kiruna — Gällivare og finsk nikkel fra Salmijärvi, men også norsk aluminium, molybden, kobber osv.

Selv stormakter var oppmerksomme på at de skandinaviske lands militære forsvar var meget svakere enn før og under 1. verdenskrig (ikke Finland). Dette førte med seg at de alle fryktet for at deres motpart i en krig skulle sette

seg fast i de skandinaviske land, og på denne måte sikre seg en stor strategisk fordel. Her var Norge mest i søkelyset, både pga. at landet var det langt strategisk viktigste (pga. kysten mot Atlanterhavet) og var det militært langt svakest. Svakt var også Danmark, men Danmarks strategiske betydning lå nå vesentlig i at det kunne tjene som en «vadesten» for et tysk angrep på Norge. Sverige kunne også nyttes som tysk gjennomgangsland, men var militært meget sterkere enn Norge, og ville i tilfelle «binde» store tyske styrker.

Pr. 1939 kunne man alstå regne med følgende trusler mot Norden:

1. Fra øst — Sovjet — mot Finland for i defensiv hensikt å sikre Leningrad, Finskebukta, Murmansk-banen og for i offensiv hensikt å trenge frem til Atlanterhavet (Nord-Norge).

2. Fra syd — Tyskland — for i defensiv hensikt å hindre britene i å sette seg fast i Norge samt sikre tilførselene av nordiske strategiske råvarer, og i offensiv hensikt for å skaffe seg ubåtbaser. Tyskland (Hitler) hadde også offensive hensikter mot Sovjet som innbefattet bruk av finsk og nord-norsk territorium.
3. Fra vest — Storbritannia — for i defensiv hensikt å hindre Tyskland og/eller Sovjet i å sette seg fast på Norges kyst, og for i offensiv hensikt å hindre at Tyskland fikk strategiske råvarer fra Norden. Viktigst for Storbritannia var å sikre seg den norske handelsflåten tjenester under en krig mot Tyskland.

Vedlegg 1: Opptakten til vinterkrigen i Finland 1939—40.

Vedlegg 2: Opptakten til krigen i Norge i 1940.

OPPTAKTEN TIL VINTERKRIGEN I FINLAND 1939—40

1. Alt tidlig i 30-årene sendte Sovjet-Samveldet «følere» til Finland i den hensikt å drøfte felles sikkerhetspolitiske- og forsvarspolitiske spørsmål. I 1932 ble det inngått en ikke-angrepspakt.
2. Som følge av den tiltakende spenning i Europa, begynte Finland alt i 1937 å styrke sitt forsvar.
3. Sommeren 1938 tilbød Sovjet-Samveldet Finland en garantipakt; men den finske regjering avslo. (liknende tilbud ble også fremsatt til de andre nordiske land).
4. Etter at Polen var blitt nedkjempet, vendte Sovjet-Samveldets ledelse seg til regjeringene i de baltiske

land for å drøfte felles forsvarstiltak. Det endte med at disse land ble besatt av sovjetiske styrker.

5. Den 5. oktober 1939 fikk den finske regjering en henvedelse fra Sovjets statsledelse om å sende forhandlere til Moskva for å drøfte felles forsvarstiltak. (Da hadde det vært avholdt et nordisk statssjefs- og utenriksministermøte som ikke ledet til noe, men Finland gikk til sterkere beredskapstiltak enn de andre nordiske land). De krav Sovjet-Samveldets ledelse stilte m.h.t. felles sikkerhets- og forsvarstiltak for Finland og Sovjet-Samveldet ble funnet uakseptable av de finske forhandlere. Både de

og senere den finske regjering mente kravene innebar at Finland i virkeligheten fraskrev seg sin selvstendighet og handlefrihet.

Kravene var:

- a) Finland skulle la Sovjet anlegge en kystartilleribase på Hangø.
- b) Den sovjetiske marine skulle få bruke visse finske havner og kystfarvann som baser («ankerplasser»)
- c) De finske forsvarsverker på Det karelske nes skulle demonteres.
- d) Finland skulle avstå vestre del av Finskehalvøya.
- e) Finland skulle få kompensasjon i form av sovjetiske landavståelser i Karelen.

6. Det var den finske regjerings mening at det skulle forhandles videre, men Sovjet avbrøt forhandlingene den 13. oktober.

Finland gikk nå til delvis mobilisering og satte opp det fremskutte grenseforsvar

som var en del av Finlands forvarsplan.

Den 25. november gikk Sovjet til angrep med en styrke på over 500 000, støttet av en stor flystyrke og rikelig utstyrt med stridsvogner. Det var tydelig hensikten å ta hel Finland.

7. Sovjet-Samveldets ledelse satte samtidig opp en ny finsk regjering under den finske kommunistlederen Otto Kuusinen i byen Terijoki på Det karelske nes. Denne regjering kunngjorde at Finland skulle befries fra «Det kapitalistiske åk».

OPPTAKTEN TIL KRIGEN I NORGE I 1940

1. Like etter at storkrigen mellom Tyskland og Vestmaktene (Frankrike og Storbritannia) var brutt ut i 1939, mottok både den britiske regjering og den tyske statsledelse (Hitler) forslag om å etablere militære baser i Norge.

Det gjaldt:

a. Den britiske marineminister Churchills forslag om å sperre Norskeleden for de forsyninger av først og fremst svensk jernmalm og dernest finsk nikkel som den tyske krigsindustri var avhengig av.

b. Den tyske storadmiral Rädgers forslag om at Tyskland snarest burde skaffe seg ubåt-baser på Norges kyst. Både den britiske regjering og Hitler avslo hver for seg forslagene. Den britiske regjering ville nødig gå til militære tiltak i Norge mot den norske regjerings vilje, og Hitler mente Tyskland foreløpig var best tjent med norsk nøytralitet.

2. Den norske regjering etablert et (heller svakt) nøytralitetsvern; men klarte ikke å hindre:

a. Tysk transport av militær karakter fra/til Murmansk langs norskeleden, (Tyskland og Sovjet var da al-

lierte). Bl.a. ble det transportert krigsfanger.

b. Stadig mindre britiske «besøk» av sjøstridskrefter innenfor territorialgrensen (i Norskeleden)

3. Da vinterkrigen i Finland hadde pågått en tid, begynte britiske og franske politikere åpent å diskutere en intervensjon i Finland med 4—5 divisjoner, som skulle landes i Narvik, og nå Finland gjennom Sverige. Samtidig skulle de svenske malmbyer Gällivare og Kiruna besettes slik at all malmtrafikk til Tyskland — også om sommeren — ble stanset. Men de vestallierte hadde også en defensiv hensikt, nemlig å hindre at Sovjet nådde frem til Atlanterhavet ved å rykke videre fra et erobret Finland mot Nord-Norges kyst. De vestallierte var da klar over at det hele kunne resultere i at hele Norden ble trukket inn i krigen. (ble krigsskueplass).

Dette resulterte i at Hitler ga ordre om å legge en plan for å besette Norge. Den britisk-franske planlegging for den påtenkte aksjon var begynt ca. 14. dager før. Begge parter gikk nå igang med å forberede en militær aksjon for å sette seg fast i Norge. Men det var ikke tatt noen defini-

tiv beslutning om å sette aksjonene iverk. Den britiske regjering rettet en forespørsel til Norge om tillatelse til å bruke norsk territorium for gjennomgang til Finland, men fikk avslag. De vestallierte ventet dessuten på en formell finsk anmodning om hjelp. De britisk-franske forberedelser fortsatte dog, og en ekspedisjonsstyrke ble samlet i Skottland. Den tyske ekspedisjonsstyrke ble samtidig samlet i nord-tyske havner, med vekt på muningen av elven *Weser*. Den tyske plan hadde derfor fått navnet «Weserübung».

4. Den 20. februar gikk den britiske jager «Cossack» inn i Jøssingfjorden og tok det tyske fangetransportskip «Altmark». Det resulterte i at Hitler ga en definitiv ordre om å sette iverk «Weserübung» i begynnelsen av april.
5. Da vinterkrigen ble avsluttet i mars, ga de vestallierte foreløpig opp planen om en stor aksjon mot Norden, og styrken i Skottland ble delvis oppløst. Det ble imidlertid besluttet å legge ut miner i Norskeleden.
6. Den 8. april la britene ut miner, og den 9. april landet den tyske styrke i Norge. ■